Тілдердің классификациясы

Дәріс жоспары:

1. Дүние жүзі тілдері және оларды топтастырудағы басты принциптер.
2. Тілдердің генеалогиялық классификациясы.
3. Тілдердің типологиялық классификациясы:
а) фонетикалық типология;
ә) синтаксистік типология;
б) морфологиялық типология.

Дүние жүзі тілдері және оларды топтастырудағы басты принциптер

Тайпа-лық тіл

- Туыс рулық тілдер негізінде қалыптасқан жеке тайпалар сөйлейтін тілдер.

Ұлт тілі немесе ұлттық тіл

- Ауызекі және жазба түрде ұлттық қарым-қатынас құралы қызметін атқаратын тарихи-әлеуметтік категория.

Халық тілі

- Ұлт тілінің құрылымдық негізі.
- Ұлт тілі -- өзінің ішкі құрылымы жағынан халық тілінің мұрагері болып табылады.

Дүние жүзі тілдері және оларды топтастырудағы басты принциптер

Әрбір ұлт тілі өзіне тән дербес жолмен дамып қалыптасады.

Бірнеше диалектінің шоғырланып бірігуі негізінде

Тілдік белгілері бірыңғай, құрылымдық айырмашылық жоқ бір диалект негізінде

Диалектілердің ауыса отырып, өзара шоғырлануы негізінде

- **Диалект ....**
- ***Ұлттардың қалыптасу кезеңіндегі ұлт тілдерінің негізін құрайтын ру, тайпа тілі***

Дүние жүзі тілдері және оларды топтастырудағы басты принциптер

Тілдерді классифика-циялау

- *Дүние жүзіндегі тілдерді белгілі бір **таксономиялық** топқа жатқызу.*

Таксономия

- **(Грек тіл. Т*axis – тәртіп, орналасу, құрылыс және* nomos- заң)**
- **Лингвистикалық объектілерді (тілдер, тіл бірліктері) топтастыру принциптері мен ережелерінің жиынтығы**

Таксономия

- **Таксономияның екі түрі бар: табиғи (объектілердің қасиеттеріне қарай жасалған); жасанды.**
- **Табиғи таксономияға тілдердің генеалогиялық классификациясы, жасанды таксономияға тілдердің типологиялық классификациясы жатады.**

Дүние жүзі тілдері және оларды топтастырудағы басты принциптер

Тілдердің генеологиялық классификациясы

Тілдердің генеалогиялық топтастырылуы – тілдерді туыстығына, шығу тегіне, тарихи даму жағдайларының ортақтығына қарай топтастыру принципі.

Семья\\Жануя	Топ

Туыстық тіл

Шығу тегі бір, біртектес тілдердің бірнеше топтарының жиынтығы	Бір семьяға жататын, бірақ туыстығы басқаларға қарағанда тіптен жақын тілдер жиынтығы

Ең кіші мағыналық элементтерді (түбір морфемалар мен аффикстер) ежелгі (түбіртіл) материалдық қордың дыбыстық өзгерістерінің жүйелі сипатын бейнелеп, белгілі қатаң сәйкестікте болатын, екі не одан да көп тілдің жалпы ортақ қасиетері.

Топ немесе ұя

Тілдердің генеологиялық классификациясы

Салыстырмалы-тарихи әдіс арқылы бірнеше туыстас тілдердің материалдары бір-бірімен салыстырылады.

Мақсаты – тілдер туыстығын, туыстас тілдердің түпкі төркінін, олар тараған ататілді (праязык) айқындау, туыс тілдердің даму заңдылықтарын, себептерін ашу .

Дүние жүзі тілдері өзара бір-бірімен туыстығына қарай салыстырмалы-тарихи тұрғыдан топтастырылады

Тілдердің генеологиялық классификациясы (ТГК)

салыстырмалы-тарихи әдіс ....

Кейбір тілдердің морфологиялық, фонетикалық жүйесі ұқсас болуымен қатар, ең бастысы сөзжасам жүйесі, негізгі сөз түбірлердің (лексикалық қордың) тамыры бір екендігін анықтау

ТГК-да “моногенез теориясы” бүкіл тілдерді ностратикалық деп қарастырады.

Моногенез теориясы –адамзат тілдерінің пайда болуы туралы теория. XX ғ. басында А.Тромбетти бірінші болып әлемдегі тілдерді салыстырып, ірі топтарға біріктірді, олардың бір тілден тарауы мүмкін деген болжам айтты.

- **XX ғ. 60 жж.М.Сводеш А.Тромбетти идеяларына жақын, классикалық салыстырмалы-әдісті қолданды.**

Тілдердің генеологиялық классификациясы (ТГК)

нострат тілдер

палеоазиат тілдер:

Дүние жүзі тілдері

Солтүстік кавказ тілдері (абхаз, шешен, авар, ингуш

Енисей (кет, юг)

Тропикалық Африкадағы тілдер нигеро-конголез тілдері: ***банту (бенуэ-конго), ква, адамуа, индиго тіл жанұялары***

•Син-тибет (қытай, тибет)

На дене (аляска мен америкада таралған) тілдері

.

НОСТРАТИКАЛЫҚ ТІЛДЕР

= 10-15 мың жыл бұрын өмір сүрген ностраt тілдерінен таралған деген болжам бар. Олар Африканың солтүстігінен бастап, Еуразия құрлығына өздерінен бұрын таралған палеоазиат тілдерін біртіндеп ығыстырып, осы аймаққа қоныстанады

=Н.т. генетикалық байланысы олардың туысқан морфемалары арқылы анықталады.

Ортақ түбірлі морфемалар негізгі элементарлық ұғым мен болмыстың нақтылықтарын бейнелейді. Әуелгі тілдерден тараған 6 топқа енетін тілдерде тұрақты грамматикалық (сөзжасам мен сөзді өзгерту) морфемалардың жақындығы дәлелденген.

Ностратикалық тілдер

Батыс

- Афрозия
- Үндіеуропа
- Картвель

Шығыс

- Орал
- Алтай
- Дравид

Ностратикалық тілдер

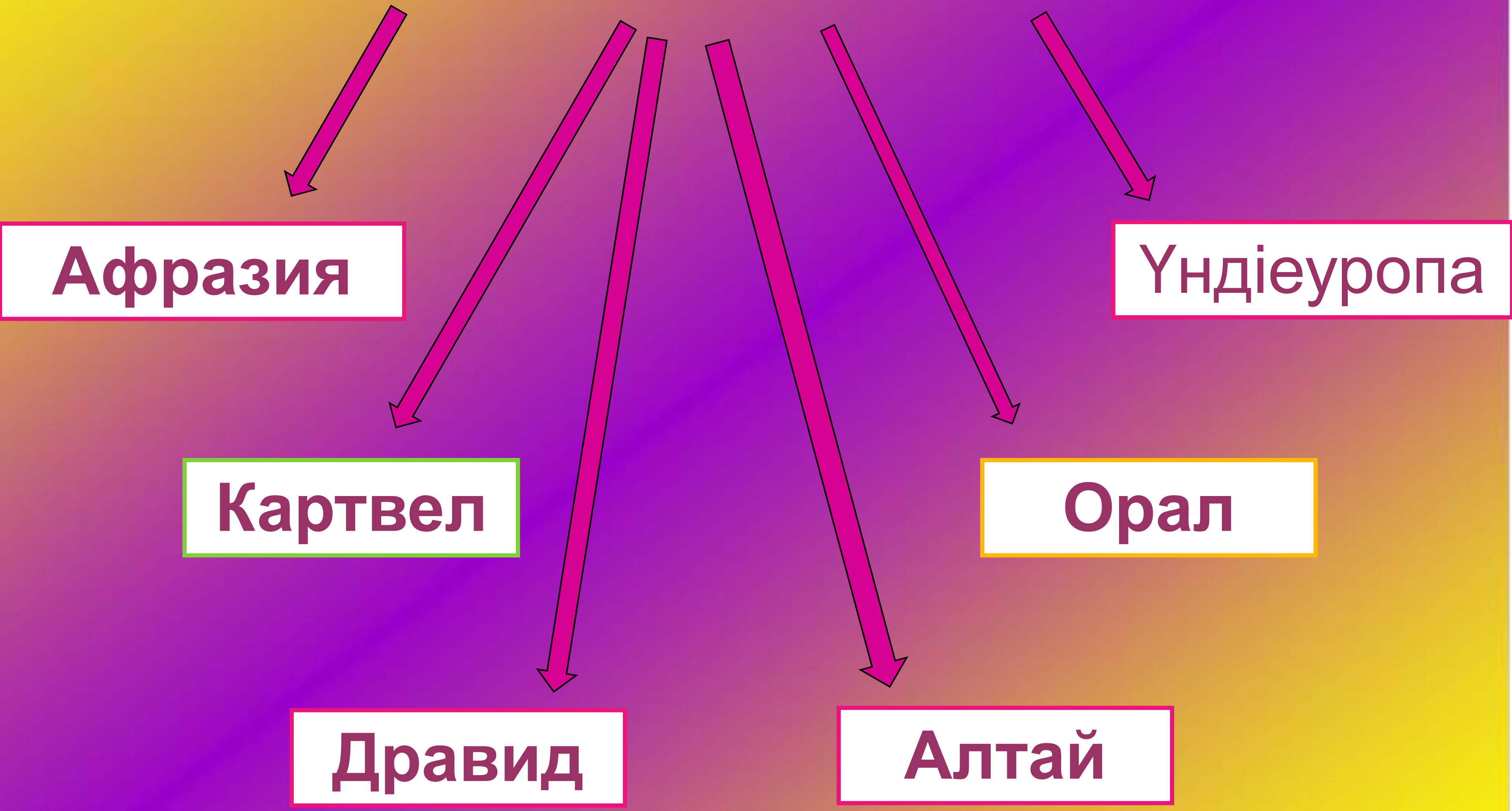

Афроазия

- Бербер
  - Чад
    - Кушит
      - Египет
        - Семит (араб,иврит)

омод

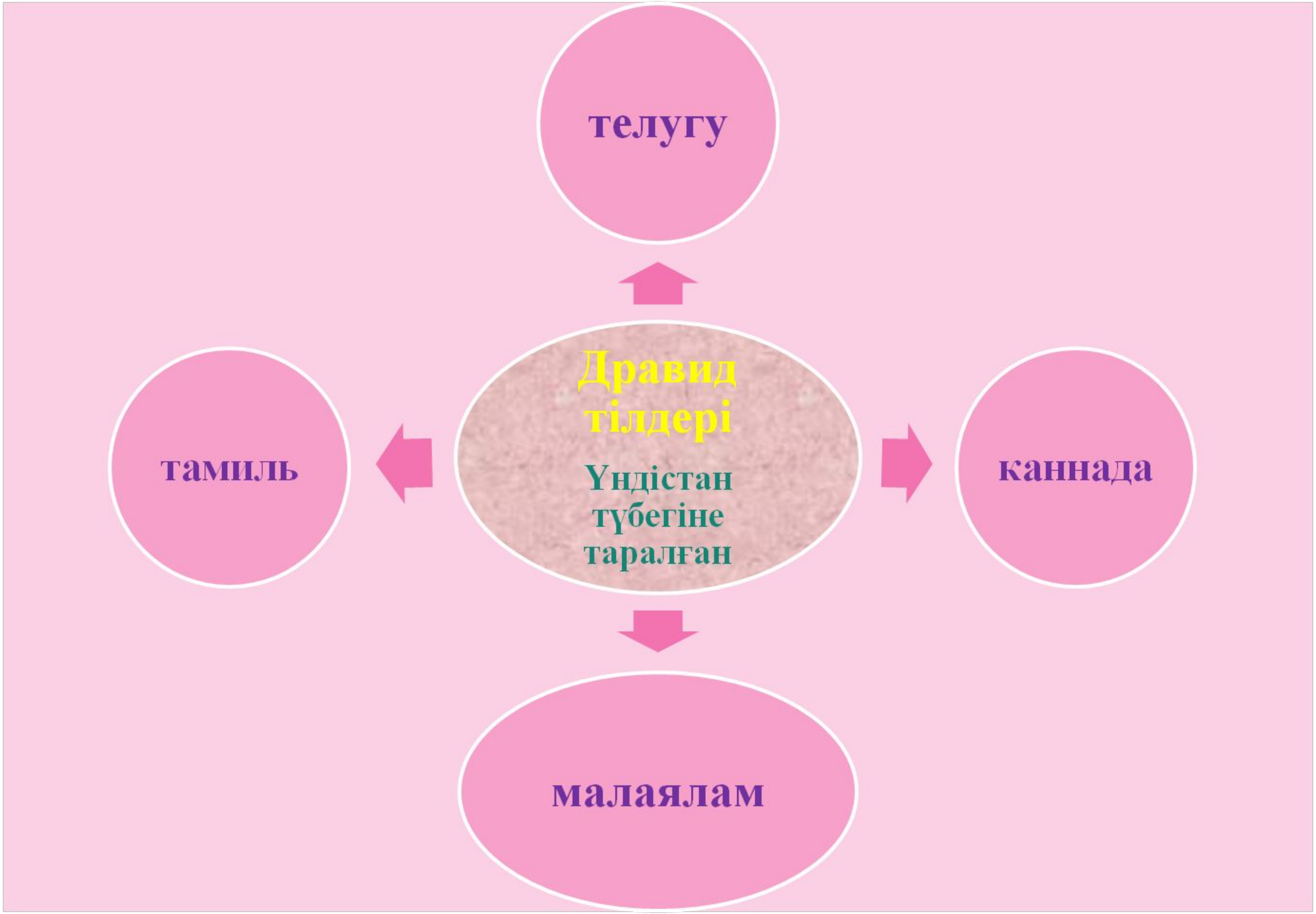
телугу
тамиль
Дравид тілдері
Үндістан түбегіне таралған
каннада
малаялам

Үндіеуропа:

- **Үнді**: ***хинди, урду, бенгаль, маратхи***
- **Иран:** ***иран, тәжік***
- **Славян:** ***орыс, поляк, чех, словак, украин, белорус, серб, хорват***
- **Балтық**: ***латыш, литван***
- **Герман:** ***неміс, ағылшын, дат, швед, норвег, галл.***
- **Роман**: ***француз, испан, португал, итальян, румын***
- **Кельт:**
- **Грек**
- **Албан**
- **Армян**
- **Нуристан**
- **өлі тіл жанұялары анатлия, тохар, иллирия, скиф, кушан т.б. енгізіледі.**

Финь-пермь: ***фин, эстон, мордва***

Орал тілдері

Угор: ***венгр, ханты, мансы***

Самодий: ***ненец, эвен***

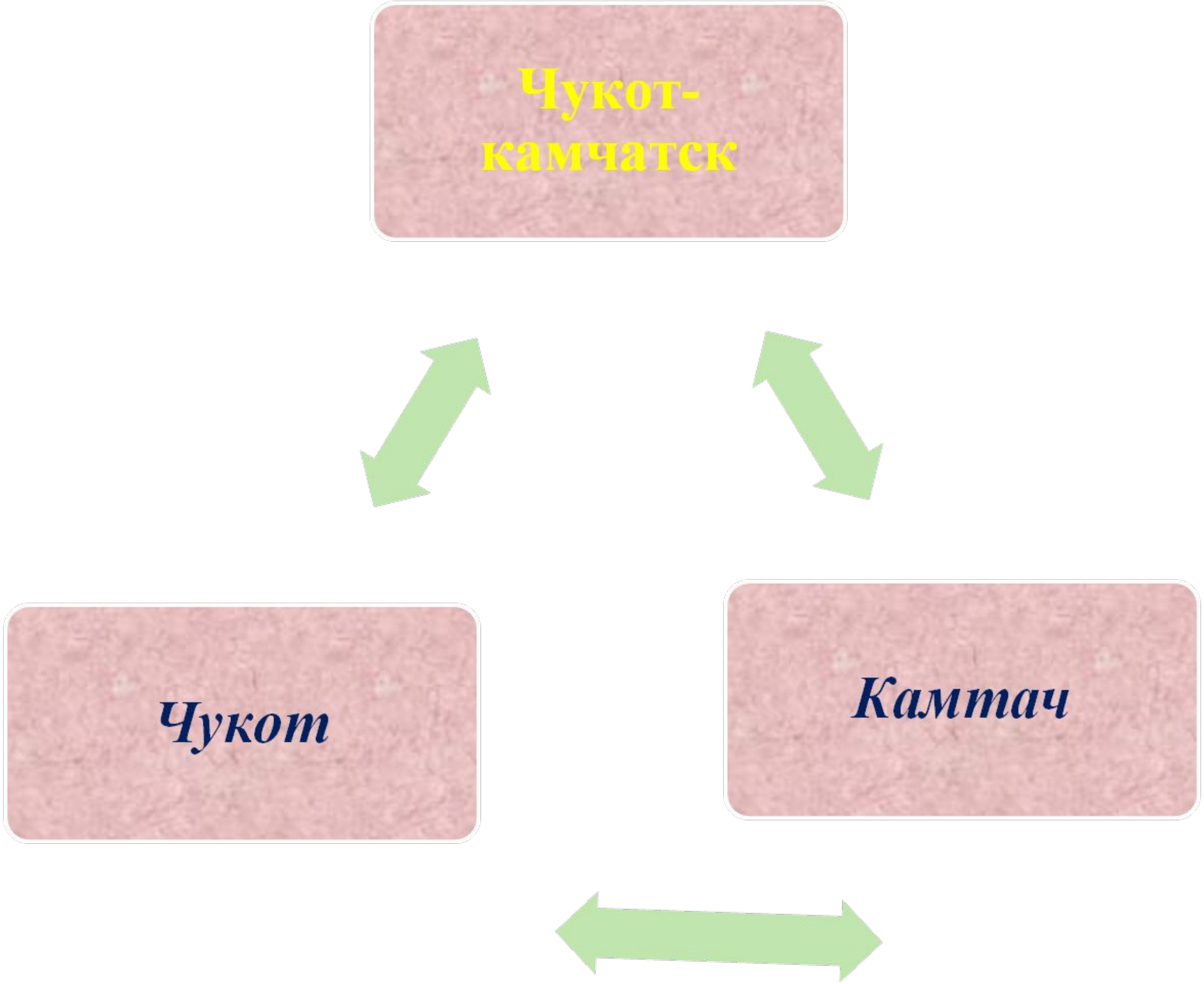
Чукот-
камчатск
Чукот
Камтач

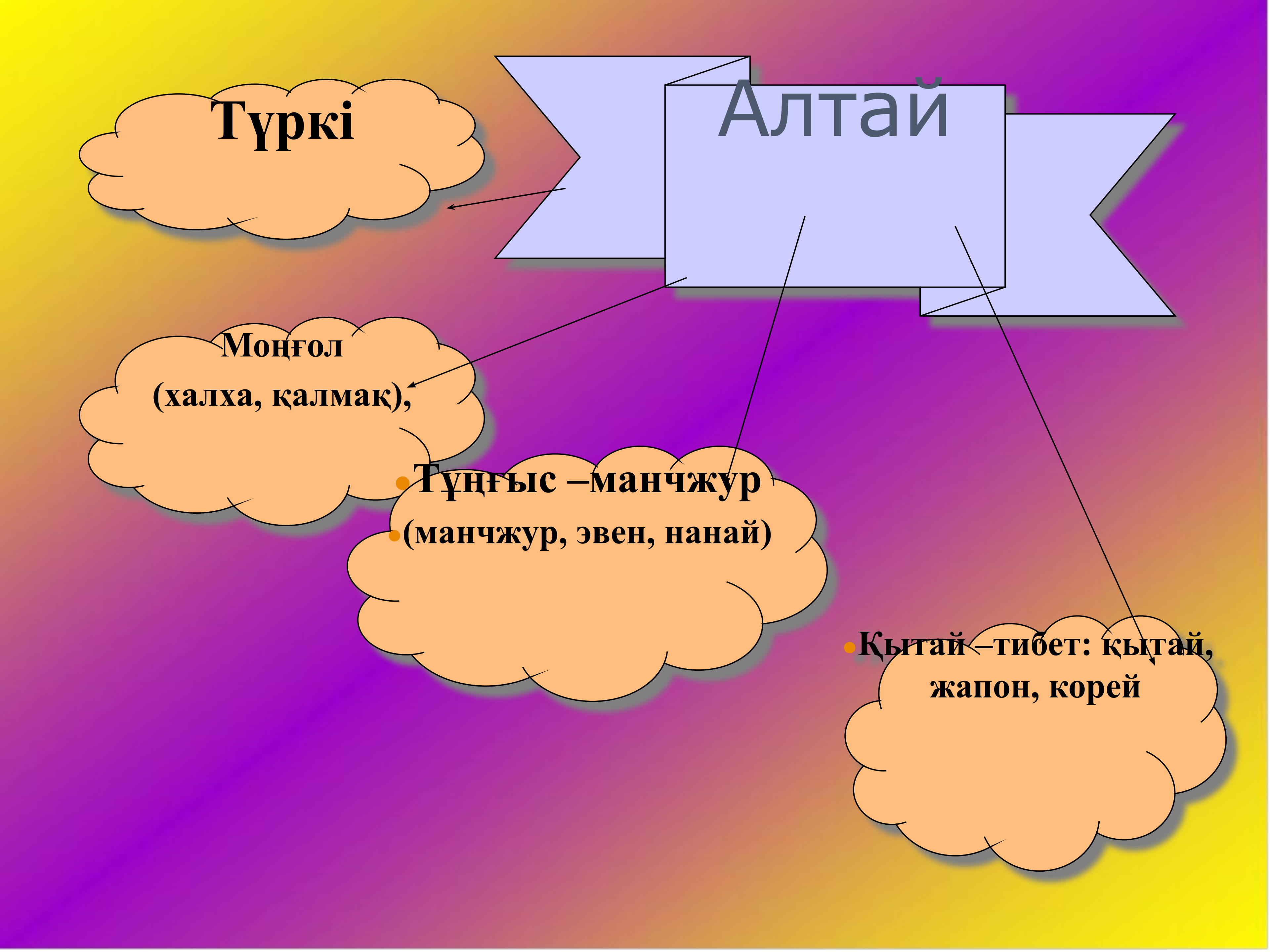
Алтай
Түркі
Моңғол
(халха, қалмақ),
Тұңғыс –манчжур
(манчжур, эвен, нанай)
Қытай –тибет: қытай, жапон, корей

Түркі тілдері

Батыс хун

- Бұлғар
- Оғыз
- Қыпшақ
- Қарлұқ

Шығыс хун

- Ұйғыр
- Қырғыз - қыпшақ

Қыпшақ тобы

- Татар
- Құмық
- Қарашай -балқар
- Қырым -татар
- Қарайым
- Ноғай
- Қазақ

Тілдердің типологиялық классификациясы

Типология - тілдердің құрылымдық және функциональдық \қызметтік\ қасиеттерін шығу тегіне қарамастан салыстыра зерттеу.

Тілдер фонетикалық, грамматикалық құрылысына қарай бірнеше типке бөлінеді.

Фонетикалық типология

Синтакссистік типология

Морфологиялық типология

Тілдердің типологиялық классификациясы

Фонетикалық типология

Дыбыс құрылысты тіл-дерде сөздер дыбыстардан құралады.
-Дыбыс құрылысты тілдерде дыбыстар бо-лады да, әріптермен жа зады.
- Европалық тілдер дыбыс құрылысты

Буын құрылысты тілдер-де сөздер буындардан құралады.
-Буындар одан әрі бөлшектенбейді, ол тек инициаль (буынның ба--сы) және финальға (буынның соңы) бөлшек-тенеді.
-Буын құрылысты тілдерде дыбыстар бол-майды, олар иероглиф-термен жазады.
- Қытай тілі буын құрылысты.

Тілдердің типологиялық классификациясы

Фонетикалық типология

Монотониялық тілдер
Монотониялықт. дауыс тоны сөз мағынасын ажыратпайды.
Монотониялы тілдерде сөздің мағынасын оның құрамындағы дыбыстар анықтайды.
Ағылшынғ орыс, қазақ, араб тілдері

Политониялық тілдер
Политониялы тілдерде сөздің мағынасын ажырататын дауыс тоны, сөздің мағынасын айтылу әуені анықтайды
Қытай, Вьетнам тілдері

Тілдердің типологиялық классификациясы

Синтаксистік типология

Номинативті тілдер – бұндай тілдерде бастауыш атау септігікте тұрады да, баяндауышпен жақ бойынша қиысады, баяндауыш немесе көмекші етістік соған сәйкес жіктеледі.

Посессив (пассив) тілдерде етістіктер актив және пассив болып қарсы қойылады да, бастауыштың тұлғасы осыған байланысты болып келеді

Эргативті тілдерде етістіктің немесе сабақты болуына қарай, белгілі бір септіктерді керек етуіне қарай бастауыштың (субъектінің) тұлғасы өзгеріп отырады, ал толықтауыш осы өзгерістерге керісінше басқа тұлғаларға орайласады

КАРЛ ВИЛЬГЕЛЬМ ФРИДРИХ ШЛЕГЕЛЬ

(1772–1829)

Дүние жүзіндегі тілдердің типологиялық белгілерін айқындап,тілдерді сол белгілеріне қарай жіктеуді алғаш ұсынған неміс сыншысы, философ, филолог, әрі ақын – ФРИДРИХ ШЛЕГЕЛЬ болатын. Ол 1809 жылы жарық көрген «Тіл және үнділердің даналығы» дейтін еңбегінде сөз тұлғасын түрлендіретін қосымшалардың бар жоқтығына, сөздердің тұлғалық құбылысқа түсудегі сипатына қарай тілдерді *флективті, аглютинативті* деп екі топқа бөледі.

Фридрих Шлегельдің інісі Август Шлегель 1818 жылы шыққан «Әдебиеттегі провансаль тілі туралы мақала» атты зерттеуінде алдыңғы екеуі үстіне *аморфты тіл* дегенді қосады.

АВГУСТ ВИЛЬГЕЛЬМ ШЛЕГЕЛЬ (1767–1845)

Вильгельм Гумбольдт

- **Ағайынды Шлегельдердің біраз кемшіліктерін ашып, типологиялық зерттеуді едәуір дамыта түскен ғалым — Вильгельм Гумбольдт. Ол тілдерді типологиялық белгілеріне қарай жіктеуге екі түрлі белгіні негіз етуді ұсынады: оның бірі — тілдік тұлғалар қарым-қатынасы, екіншісі — сөйлем құру тәсілдері. Осы белгілерге сүйене отырып, Гумбольдт дүние жүзіндегі тілдерді төрт топқа бөлді, жоғарыда аталған үшеудің үстіне инкорпоративтік тіл дегенді қосып, оған Америка үндістері мен палеоазиат тілдерін жатқызады.**

Vilhelm von Humbold

Типологиялық топтастырылу

- Жалғамалы (агглютинативтік) тип;
- Даралаушы (аморфты) тип;
- Қопармалы (флективті) тип;
- Полисинтетикалық (инкорпоративтік) тип.

ЖАЛҒАМАЛЫ (АГГЛЮТИНАТИВТІК) ТИП:

- Түркі;
- Моңғол;
- Фин-угор

(Угро -фин) тілдері.

- Грамматикалық мағына түбірге қосымшалар жалғану арқылы беріледі;
- Қосымшалардың әрқайсысы көбінесе бір ғана грамматикалық мағынаны білдіреді;
- Ол қосымшалар бірінен соң бірі жалғана береді;
- Қанша қосымша жалғанғанымен сөз түбірінің құрамы өзгермейді (Мыс.:*ой-ла-с-тыр-ыл-ма-ған-дық-тар-ыңыз-дан*)

ДАРАЛАУШЫ (АМОРФТЫ) ТИП

- *Тай;*
- *Тибет;*
- *Қытай;*
- *Бирма;*
- *Вьетнам;*
- *Малай-полинезей тілдері.*

-Түбірге қосымшалар жалғанбайды;
-Тілдерде омоним сөздер көп болады;
-Олар бір бірінен музыкалық екпін арқылы ажыратылады;
-Синтаксистік жағынан негізгі тәсіл – қабысу;
-Синтаксистік қатынастар сөздердің орын тәртібі, интонация және көмекші сөздер арқылы беріледі;
-Сөз тудырудың ең басты тәсілі – біріктіру

ҚОПАРМАЛЫ (ФЛЕКТИВТІ) ТИП:

- **Орыс;**
- **Неміс;**
- **Араб;**
- **Грек.**

- Грамматикалық мағыналар негізінен ішкі және сыртқы флексия арқылы беріледі;

- Бір қосымша бірнеше грамматикалық мағына білдіріп, әртүрлі қызмет атқарады \книг-и\;

-Аффикстер сөз түбіріне сіңісіп кетеді;

-Афикстер префикс, суффикс, инфикс болып бөлінуіне қарай олар сөз құрамында әртүрлі орынға ие болады.

Грамматикалық мағынаны білдірудің алуан түрлілігіне байланысты тілдер...

ғыналар сөздердің түрленуі арқылы беріледі *аф*

гілі болатын синтаксистік қатынастар бұл тілдерде бір сөзбен беріле алады. М

сілдер жиі қолданылатын тілдер *көмекші сөздер, сө*

ПОЛИСИНТЕТИКАЛЫҚ (ИНКОРПОРАТИВТІК) ТИП:

- **Полиазиат тілдері**
  - **Чукот;**
  - **Коряк;**
  - **Нивх;**
  - **Ительмен;**
  - **Юкагир;**

- **Американдық үндістер тілі**

Ареалдық (аймақтық) жүйе \ареалдық лингвистика\- **тіл құбылыстарын кеңістік көлемінде және тіларалық қарым-қатынаста таралуын лингвистикалық география әдісімен түсіру арқылы қарастырады.**

Әдебиеттер.

а) негізгі:

1. Маслов Ю. С. Введение в языкознание. М.,1987.
2. Кодухов В. И. Введение в языкознание. М.,1987.
3. Реформатский А. А. Введение в языковедение. М., 1997.
4. Будагов Р. А. Введение науку оязыке. М.,1965.
5. Широков О. О. Введение в языковедение. М.,1985.
6. Головин В. А. Введение в языкознание. М., 1983.
9. Хасенов Ә. Тіл біліміне кіріспе. А., 1995.
9. Аханов К. Тіл білімінің негіздері. А., 2006.
10. Степанов Ю. С. Основы языкознания. М.,1992.

б) қосымша:

- Теоретические основы классификаций языков мира. М.,1980.
- Основные направления структурализма. М., 1964
- Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. М., 1974.
- Гумбольдт В фон. Избранные труды по языкознанию. М., 1964.
- Соссюр Ф. Курс общей лингвистики. М., 2001